

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

ЗООПСИХОЛОГІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія**

**ОДЕСА
ФОП Бондаренко М. О.
2025**

УДК 159.929(072)
З-855

Укладачі:

О. В. Медянова, кандидат психологічних наук доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

О. М. Амплєєва, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ю. О. Кравець, доктор філософії з психології, викладач кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

О. І. Кононенко – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

М. К. Кременчуцька – кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри диференціальної і спеціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету психології та соціальної роботи
ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 3 від 13.12.2024 р.*

Зоопсихологія та порівняльна психологія : метод. рек. до практ. занять та самост. роботи для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 053 Психологія / уклад.: О. В. Медянова, О. М. Амплєєва, Ю. О. Кравець. – Одеса : Бондаренко М. О., 2025. – 37 с.

Методичні рекомендації містять загальні відомості про курс, рекомендації щодо забезпечення практичних занять та самостійної роботи студентів, зміст дисципліни та список літератури.

Вивчення курсу допоможе студентам орієнтуватися в теоретичних питаннях із зоопсихології та порівняльної психології, поглибити знання студентів із закономірностей походження і розвитку психіки тварин і людини, про загальне і відмінне в їхній психічній діяльності, показати можливість використання зоопсихологічних знань у психологічній практиці.

Методичні рекомендації розроблені для здобувачів спеціальності 053 Психологія, допомагають при підготовці до практичних занять, опрацюванні тем при самостійному виконанні завдань.

УДК 159.929(072)

© Медянова О.В., Амплєєва О.М., Кравець Ю.О., укладання 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
Тематика	практичних 6
занять	
Практичне заняття № 1. Вступ до зоо- та порівняльної психології. Історія зоопсихології: від античності до XXI століття	6
Практичне заняття № 2. Походження та еволюція психіки	10
Практичне заняття № 3. Дослідження поведінки тварин. Інстинктивна поведінка – основа життєдіяльності організму. Навчання – основа набутої поведінки	15
Практичне заняття № 4. Соціальна та комунікативна поведінка тварин	19
Практичне заняття № 5. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.....	23
Практичне заняття № 6. Елементарне мислення тварин	28
Практичне заняття № 7. Порівняльне вивчення психіки тварин та людини. Практичні аспекти зоопсихології та порівняльної психології...	30
Рекомендована література	34

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Зоопсихологія та порівняльна психологія» вивчає психіку тварин, її розвиток у онто- та філогенезі, психічне регулювання інстинктивної поведінки видів тварин і процесів формування та функціонування поведінкових навичок особини (окремої тварини) і груп тварин.

Курс «Зоопсихологія та порівняльна психологія» належить до циклу професійно-практичної підготовки напрямку «Психологія», викладається у 1 семестрі на першому курсі. Курс взаємодоповнюється знаннями студентів, які вони будуть отримувати, вивчаючи курси «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія особистості», «Психофізіологія».

Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи з курсу «Зоопсихологія та порівняльна психологія» спрямовані на поглиблення знань студентів із закономірностей походження і розвитку психіки тварин і людини, про загальне і відмінне в їхній психічній діяльності, розуміння можливостей використання зоопсихологічних знань у психологічній практиці.

Мета: формування у студентів системи знань про індивідуальні, типологічні та групові відмінності між окремими індивідами та групами, а також природу, джерела та наслідки цих відмінностей, закономірності психічного варіювання; сформувати у студентів досвід практичного застосування знань у повсякденному житті та в майбутній професійній діяльності.

Завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними поняттями зоопсихології та порівняльної психології; теорією виникнення та розвитку психіки;
- сформувати у студентів уявлення про типи і форми поведінки організмів;
- надати знання про основні стадії розвитку психіки, механізми

відображувальної діяльності на різних стадіях розвитку психіки, особливості мислення тварин та людини, ролі другої сигнальної системи у розвитку людини та виникнення свідомості;

– сформувані у студентів навички використовувати отримані знання для розв'язання практичних задач; при написанні рефератів, підготовці повідомлень;

– закріпити на практиці знання та вміння визначати особливості розвитку психіки у філогенезі та онтогенезі; розуміння відмінностей психіки тварини від психіки людини.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1. Вступ до зоо- та порівняльної психології.

Історія зоопсихології: від античності до XXI століття

План

1. Предмет, завдання і методи зоопсихології і порівняльної психології.
2. Місце зоопсихології та порівняльної психології серед інших наук.
3. Погляди на природу психіки тварин у античний період.
4. Середньовічні уявлення про психіку тварин.
5. Об'єктивні методи дослідження поведінки та психіки тварин.
6. Виникнення зоопсихології як науки.
7. Розвиток зоопсихології. Етологія.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Зоопсихологія (грец. Zoon – тварина; psychē – душа; logos – слово, вчення) – галузь психологічної науки, яка вивчає психіку тварин, її розвиток у онто- та філогенезі, психічне регулювання інстинктивної поведінки видів тварин і процесів формування та функціонування поведінкових навичок особини (окремої тварини) і груп тварин.

Зоопсихологічні знання зародились в античному світі. Становлення зоопсихології як окремої наукової дисципліни почалось наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Її основоположником визнано видатного французького природодослідника Жана-Батиста Ламарка (1744–1829).

Порівняльна психологія – галузь психологічної науки, яка виявляє і вивчає схоже, спільне та різне, відмінне у психіці людини і тварин.

На відміну від зоопсихології, статус порівняльної психології остаточно не визначений. Є навіть думки, що вона не має власного предмету і тому, мовляв, невдовзі розчиниться в зоопсихології та етології, що вона – не наукова галузь, а

один з методів зоопсихологічних та загально-психологічних досліджень – порівняльний. Але, незалежно від статусу порівняльної психології, вже зміст наведених визначень її та зоопсихології та показує, що вони щільно й нерозривно взаємопов'язані, взаємопереплітаються і взаємодоповнюються – жодна з них не може функціонувати й розвиватись без іншої. Тому в навчальних програмах професійної підготовки фахівців-психологів у ЗВО України та більшості інших країн вони об'єднані в одну навчальну дисципліну.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Погляди на природу психіки тварин у античний період.
2. Середньовічні уявлення про психіку тварин.
3. Виникнення зоопсихології як науки.
4. Розвиток зоопсихології.
5. Проблема виникнення психіки.

Тестове завдання:

1. Об'єкт зоопсихології –

- а) порівняння психічної діяльності тварин та людини;
- б) психічна діяльність тварин;
- в) поведінка тварин у природних умовах;
- г) спадкова зумовленість і механізми формування поведінкових ознак тварин та людей.

2. Які методи належать лише до зоопсихології?

- а) метод спостереження;
- б) метод проблемної клітини;
- в) метод експерименту;
- г) метод лабіринту.

3. Якому вченню належить ствердження «душа матеріальна і належить усьому, але відрізняється у різних природних об'єктів і з ускладненням останніх також ускладнюється»?

- а) біопсихізм;
- б) панпсихізм;
- в) антропсихізм;
- г) нейропсихізм.

4. Р. Декарт, характеризував тварин як «хімічні машини», які не мають здатності до відчуття і переживання, на відміну від людини, яка має свідомість. До якого вчення він належав?

- а) біопсихізм;
- б) панпсихізм;
- в) антропсихізм;
- г) нейропсихізм.

5. Відтворіть послідовність еволюції нервової системи:

- а) посилення регулюючої ролі головного відділу ЦНС у двобічносиметричних тварин (цефалізація);
- б) диференціація будови нейронів та їх функцій (спеціалізація нейронів);
- в) виникнення синапсів, що забезпечують зв'язок між нейронами;
- г) концентрація нейронів у певних місцях тіла з утворенням вузлів, нервових центрів, нервової трубки (централізація).

6. Який принцип використав О.М. Леонт'єв у виокремленні стадій еволюції психіки?

- а) еволюції мислення;
- б) еволюції нервової системи;
- в) еволюції відображення;
- г) еволюції сприйняття.

7. Направлений рух всього організму у відповідь на перший сигнал або подразник – це...

- а) локомодація;
- б) клінокіне;
- в) таксис;
- г) ортокінез;

8. Найпростіша форма навчіння – звикання виникають на ... стадії розвитку психіки.

- а) сенсорній нижчий;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчий.

9. Який рівень розвитку психіки характеризує висловлення: «дистантно на цьому рівні розпізнаються переважно негативні компоненти середовища; біологічно “нейтральні” ознаки позитивних компонентів, зазвичай, ще сприймаються з відривом як сигнальні, тобто. просто ще не існують для тварини як такі»:

- а) сенсорній нижчий;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчий.

10. На якій стадії розвитку психіки виникають вищі таксиси – мемутаксиси, телотаксиси?

- а) сенсорній нижчий;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчий.

Рекомендовані джерела [2; 4; 5; 7].

Практичне заняття № 2. Походження та еволюція психіки

План

1. Проблема виникнення психіки.
2. Проблема критерію психічного.
3. Проблема виникнення психіки з позицій еволюційно-системного підходу.
4. Елементарна сенсорна психіка.
5. Перцептивна психіка.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Одним із найбільш складних і цікавих питань зоопсихології є питання про виникнення і розвиток психіки в процесі еволюції тваринного світу. Спроба прослідити весь хід розвитку психіки у тваринному світі, виявити і дати характеристику основним етапам її розвитку належить О. М. Леонтьєву. Ретельний аналіз процесу розвитку психіки у філогенезі подано і в працях К. Е. Фабрі.

Еволюція психіки живих організмів Землі здійснювалася на основі всіх загальних закономірностей цього процесу. Підвищення загального рівня життєдіяльності організмів, ускладнення їхніх взаємин з довкіллям приводило до необхідності більш інтенсивних контактів з усім різноманіттям середовища існування, до вдосконалювання пересування і до активного поводження з навколишніми предметами. Удосконалювання орієнтації в часі і просторі, що сприяє виживанню найбільш пристосованих особин, могло забезпечити тільки ускладнення поведінки і психічного відбиття. При цьому необхідно звернути увагу на взаємозалежність і паралелізм розвитку психіки і рухової активності. Як зазначає К. Е. Фабрі, саме рух (первинно локомоція, а згодом і маніпулювання) став вирішальним чинником еволюції психіки. З іншого боку,

без прогресивного розвитку психіки не могла б удосконалюватися рухова активність тварин, не могли б здійснюватися біологічно адекватні рухові реакції і, отже, не могло б бути еволюційного розвитку.

Психіка – здатність мозку відображати об'єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу.

Елементарна сенсорна психіка містить у собі два рівні нижчий та вищий. Перцептивна психіка – три рівні: нижчий, вищий, найвищий.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Елементарна сенсорна психіка: нижчий рівень;
2. Елементарна сенсорна психіка: вищий рівень.
3. Перцептивна психіка: нижчий рівень;
4. Перцептивна психіка: вищий рівень;
5. Перцептивна психіка: найвищий рівень.

Тестове завдання:

1. До якого рівня розвитку психіки відносяться багатощетинкові черви, молюски, іглокожі?

- а) сенсорній нижчий;
- б) перцептивній вищий;
- в) сенсорній вищий;
- г) перцептивній нижчий.

2. На якій стадії розвитку психіки у тварин виникають пластичність поведінки – можливість швидкої перебудови навички, та можливість переносу навички в нові умови?

- а) перцептивній найвищий;
- б) перцептивній вищий;
- в) сенсорній вищий;

г) перцептивній нижчий

3. На цьому етапі розвитку психіки знаходяться перш за все вищі безхребетні – головоногі молюски, членистоногі:

а) етап свідомості;

б) перцептивній вищій;

в) сенсорній вищій;

г) перцептивній нижчий.

4. На цій стадії розвитку психіки тварини здатні до різноманітних маніпулятивних дій з предметами, до широкого чутливого узагальнення, до рішення складних завдання методом інсайту?

а) етап свідомості;

б) перцептивній найвищій;

в) сенсорній вищій;

г) перцептивній нижчий.

5. На цьому рівні розвитку психіки поведінка тварин вирізняється малою пластичністю. Панують вроджені поведінкові стереотипи. Індивідуальний досвід, научіння грають ще незначну роль. Асоціативні зв'язки формуються важко і обмежені рамками. Результати наущіння зберігаються недовго.

а) сенсорній нижчий;

б) перцептивній вищій;

в) сенсорній вищій;

г) перцептивній нижчий.

6. За визначенням Ладигіної-Конте, мислення тварин завжди має ....характер.

а) абстрактний;

- б) логічний;
- в) чутливо-рухливий;
- г) креативний.

7. На якій стадії розвитку психіка дельфінів, вранових та вищих приматів?

- а) перцептивній найвищій;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчій

8. В природних умовах у тварин виникає здатність до накопичення індивідуального досвіду в різних функціональних сферах. Частіше всього вона пов'язана з орієнтацією в просторі і добуванням їжі. Який це етап розвитку психіки?

- а) сенсорній нижчій;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчій.

9. Здатність розпізнавати себе у дзеркалі виникає у тварин на ...етапі розвитку психіки:

- а) етап свідомості;
- б) перцептивній найвищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчій.

10. Особливо високого рівня розвитку інстинктивна поведінка досягає на цьому етапі в *ритуалізованому спілкуванні тварин один з одним*. Саме у сфері спілкування інстинктивні форми поведінки досягають найбільшої стереотипності:

- а) етап свідомості;
- б) перцептивній вищій;
- в) сенсорній вищій;
- г) перцептивній нижчій.

Рекомендовані джерела [1; 2; 3; 4; 6; 9].

Практичне заняття № 3. Дослідження поведінки тварин.

Інстинктивна поведінка – основа життєдіяльності організму.

Навчання – основа набутої поведінки

План

1. Основні напрями вивчення поведінки тварин.
2. Типи адаптивної поведінки.
3. Інстинктивна поведінка. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки.
4. Інстинктивна поведінка. Ключові та наднормальні стимули.
5. Фільтрація стимулів. Периферична та центральна фільтрація.
6. Структура інстинктивної поведінки.
7. Навчання у тварин. Форми навчання.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Ч. Дарвін першим зробив порівняльний опис інстинктів, властивих як для людини, так і для тварини. Він дав досить чітке визначення інстинкту: «Такий акт, що може бути виконаний нами лише після деякого досвіду або однаково багатьма особинами без знання мети, з якою він виробляється, звичайно називають інстинктом». Так само як і для морфологічних ознак, головну причину формування інстинкту Ч. Дарвін бачив у природному (або штучному) доборі спадкової мінливості вроджених актів поведінки.

Складність самого поняття «інстинкт» як спадково детермінованого акту поведінки, межі мінливості цього акту, значення, трактування його в природі – усе це змусило багатьох натуралістів неодноразово повертатися до перегляду й уточнення цього терміну. Очевидно, послідовність рухових актів, їхня залежність від впливу середовища, фізіологічного стану, пристосованість до умов життя даного виду є незмінними супутниками інстинктів. У процесі розвитку організму інстинкти формуються й зникають, замінюючись один іншим.

Харчовий, статевий, захисний, батьківський та деякі інші рефлекси є, відповідно до положення павловської школи, тією вродженою основою, на якій будується вся подальша поведінка. Таким чином, інстинкти можуть бути визначені як складні безумовні рефлекси, що «обростають» умовно-рефлекторними компонентами в результаті пристосування тварин до конкретних для кожної особини умов перебування. Стаціонарні зміни збудливості (домінанта) нервових центрів безумовно-рефлекторних компонентів інстинкту визначають напрямок біологічної адаптації організму в різні періоди його життя. Таким чином, основним критерієм, що відрізняє інстинктивну поведінку від не інстинктивної, є більш питома вага безумовно-рефлекторних компонентів у порівнянні з умовно-рефлекторними у формуванні даного типу поведінки.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Проблема інстинкту та навчання.
2. Уявлення про імпринтинг. Властивості імпринтингу. Види та функції імпринтингу.
3. Методи вивчення процесу навчання у тварин

1. За визначенням І. Тімбергена «... – це біологічна наука, вивчаюча поведінку тварин у природних умовах; приділяє увагу аналізу генетично обумовлених компонентів поведінки та проблемам еволюції поведінки:

- а) зоопсихологія;
- б) генетика поведінки;
- в) етологія;
- г) зоологія.

2. При цьому методі вивчення поведінки тварин – фіксується вся послідовність поведінкових актів та поз тварини, що призводить до досконалого знання поведінкового репертуару тварин даного виду:

- а) реєстрація етограм;
- б) реєстрація поведінки;
- в) реєстрація таксисів;
- г) реєстрація спостережень.

3. При дослідженні комунікації тварин вивчають:

- а) хімічну комунікацію;
- б) зорову комунікацію;
- в) ольфакторну комунікацію;
- г) біологічні ритми.

4. Головна дихотомія проблеми інстинкту та навчання:

- а) проблема еволюційних теорій;
- б) проблема пластичності та ригідності інстинктивної поведінки;
- в) проблема мутації генів;
- г) проблема природних та штучних умов життя тварини.

5. Внутрішні фактори інстинктивної поведінки:

- а) вимоги гомеостазу;
- б) потреби в розмноженні;
- в) проблема старіння;
- г) важливі лише зовнішні фактори.

6. Першопричини та мотивація поведінки тварин:

- а) довгострокове відхилення від нормального рівня фізіологічних функцій;
- б) потреба в орієнтації у зовнішньому просторі;

- в) циркадні ритми;
- г) порушення внутрішніх ритмів, що забезпечують життєдіяльність організму.

7. Внутрішні фактори інстинктивної поведінки:

- а) пускова готовність ендогенних систем до реакції;
- б) зовнішній подразник;
- в) «пускова ситуація»;
- г) «ключовий подразник».

8. Що є «ключовим подразником» для голодного пташеня сріблястої чайки?

- а) крики батьків;
- б) відкритий дзьоб батьків;
- в) голова птаха;
- г) червона риска на дзьобі батьків.

9. Відповідно до закону супер оптимальної реакції чайка закотить у гніздо ...

- а) лише яйце свого виду;
- б) гігантське дерев'яне яйце;
- в) найяскравіше яйце;
- г) найменше яйце.

10. Розташуйте у вірній послідовності структурні фази інстинктивної поведінки:

- а) фаза роздумів;
- б) пошукова фаза;
- в) підготовча фаза;
- г) завершальна фаза.

Рекомендовані джерела [2; 3; 5; 6; 8].

Практичне заняття № 4. Соціальна та комунікативна поведінка тварин

План

1. Структура спільноти та механізми її підтримки.
2. Форми організації спільноти тварин.
3. Репродуктивне поведінка.
4. Батьківська поведінка.
5. Роль агресії у підтримці структури співтовариства.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Основна маса сигналів тварин, переданих по каналах основних видів комунікації, не має безпосереднього адресата. Цим природні мови тварин принципово відрізняються від мови людини, що функціонує під контролем свідомості й волі. Найважливішим елементом мови звірів є мова запахів. Щоби переконатися в цьому, досить провести спостереження за собакою, який вийшов на прогулянку: з якою зосередженою увагою і старанністю обнюхує він усі стовпи й дерева, на яких є мітки інших собак, і залишає поверх них свої. Мурахи, що дружно біжать нескінченним ланцюжком по вузькій мурашиній стежинці, орієнтуються по запаху, що залишає на землі особина, яка йде попереду.

Мова тварин – це досить складне поняття, яке не обмежується тільки звуковим каналом зв'язку. Важливу роль в обміні інформацією відіграє мова поз і рухів тіла. Вискалена паща, здіблене волосся, випущені пазурі, загрозливе ричання або шипіння достатньо переконливо свідчать про агресивні наміри звіра. Сигнали мови тварин чітко специфічні для кожного виду й генетично обумовлені. Загалом вони однакові у всіх особин даного виду, а їх набір практично не підлягає розширенню. Сигнали, якими користуються тварини більшості видів, досить різноманітні й численні.

Більша частина сигналів тварин чітко видоспецифічна, однак серед них є й такі, які можуть бути цілком інформативні й для представників інших видів. Це, наприклад, елементи тривоги, повідомлення про наявність їжі або сигнали агресії. Системи комунікацій, якими користуються тварини, І. П. Павлов назвав першою сигнальною системою. Він підкреслював, що ця система є спільною для тварин і людини, оскільки для одержання інформації про навколишнє середовище людина використовує фактично ті ж системи комунікацій.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Ієрархія. Біологічне сигнальне поле.
2. Мова тварин.
3. Засоби комунікації тварин.

Тестове завдання:

1. ...виникає як результат трансформації первинного середовища та його пристосування до потреб мешканців.

- а) ареал;
- б) біологічне сигнальне поле;
- в) зона мешкання;
- г) видове середовище.

2. Перерахуйте види сигналів, якими тварини помічають свою територію.

- а) хімічна сигналізація;
- б) оптична сигналізація;
- в) січова сигналізація;
- г) електромагнітна сигналізація.

3. Що входить у поняття мова тварин?

- а) звук;
- б) мови-посередники;
- в) елементи поз чи рухів тіла;
- г) мова запахів.

4. На чому базується система комунікації тварин, за І.П. Павловим?

- а) на функціях спинного мозку;
- б) на першій сигнальній системі;
- в) на другій сигнальній системі;
- г) на зв'язках гіпокампу.

5. Які види комунікації використовують тварини?

- а) хемокомунікація;
- б) міжвидова комунікація;
- в) змістова комунікація;
- г) емоційна комунікація.

6. Які типи рецепторів забезпечують тактильну чутливість тварин при дотиках?

- а) візуальні рецептори;
- б) больові рецептори;
- в) температурні рецептори;
- г) дотикові рецептори.

7. Подразнення яких рецепторів викликає рефлекторні зміни: посилення виділення адреналіну, підвищення кров'яного тиску та ін.

- а) візуальні рецептори;
- б) больові рецептори;
- в) температурні рецептори;
- г) дотикові рецептори.

8. Особливості грумінгу, як внутривидової комунікації:

- а) дозволено домінуючим особині у відношенні підлеглої завжди;
- б) дозволено підлеглий особині у відношенні домінуючої завжди;
- в) не дозволяється підлеглий особині ніколи;
- г) дозволено підлеглий особині у відношенні домінуючої при дозволі останньої.

9. Що є підґрунтям ольфакторної комунікації

- а) смак;
- б) феромони;
- в) індивідуальний запах;
- г) нюх.

10. Що стимулює дозрівання само риби та синхронізує розмноження їх популяції, а у термітів та бджіл навпаки гальмує розвиток самців та самок, у морських багато щабінкових навіть призводить до зміни полу впродовж життя?

- а) смак;
- б) феромони;
- в) індивідуальний запах;
- г) нюх.

Рекомендовані джерела [2; 3; 4; 7; 8].

Практичне заняття № 5. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі

План

1. Проблема онтогенезу поведінки.
2. Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді. Вроджене та придбане в розвитку поведінки.
3. Розвиток психічної діяльності в пренатальному періоді. Розвиток рухової активності та сенсорних здібностей зародків
4. Розвиток психічної діяльності у ранньому постнатальному періоді. Інстинктивні рухи. Вроджене узнавання.
5. Розвиток психічної діяльності у ранньому постнатальному періоді. Ранній досвід. Розвиток комунікативної активності.
6. Розвиток психічної діяльності у ранньому постнатальному періоді. Пізнавальні аспекти поведінки.
7. Розвиток психічної діяльності у ювенальному (ігровому) періоді.
8. Загальна характеристика гри. Розвиток рухливої активності та комунікації тварин.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Гра тварин є предметом досліджень, які можна об'єднати навколо двох концепцій, висунутих Г. Спенсером і К. Гроосом. За Г. Спенсером ігрова активність тварини розглядається як витрачання надмірної енергії. Проте недолік даної позиції, на думку С. Рубінштейна, полягає у відриві цієї активності від її змісту, в її неспроможності пояснити конкретні функції гри в житті тварин.

Що стосується прямих експериментальних доказів значення гри для формування дорослої поведінки тварини, то вони були отримані ще в 20-х рр. ХХ ст. Так, було встановлено, що сексуальні ігри молодих шимпанзе є

необхідною умовою здатності до спарювання у дорослих особин (Г. Бінгхем). Аналогічно спільні ігри готують молодих мавп до майбутнього стадного життя.

Багатогранність тлумачення гри молодих тварин обумовлена переважно тим, що ігрова активність тварин це складний комплекс різноманітних поведінкових актів, які в сукупності визначають зміст поведінки молодої тварини на етапі онтогенезу, що безпосередньо передуює статевій зрілості. Тому К. Фабрі запропонував концепцію, згідно якої гра є розвивальною діяльністю. Гра вважається не особливою категорією поведінки, а сукупністю специфічно ігрових (ювенальних) проявів звичних форм поведінки. Це не взірць дорослої поведінки, а сама поведінка в процесі свого становлення. Важливо, що в процесі гри розвиваються і вдосконалюються не цілковиті дорослі поведінкові акти, а їхні складові сенсомоторні компоненти. Ігрова активність, що здійснюється на вродженій, інстинктивній основі, сама служить розвиткові і збагаченню інстинктивних компонентів поведінки і містить елементи як облігатного, так і факультативного наочіння. Завдяки елементам факультативного наочіння й дослідницької поведінки гра виконує важливу пізнавальну роль – накопичування індивідуального досвіду.

Винятково важливу роль в становленні психіки й розвитку соціальної поведінки тварини має ігрова діяльність. Ігри дитинчат і молодих особин різноманітні і охоплюють всі сфери поведінки тварини в ході її дорослішання. На певному етапі онтогенезу основна частина всього комплексу поведінки тварин складається з гри. Зокрема, саме з цієї причини, ювенальний період онтогенезу називають ігровим. Добре розвинута ігрова поведінка спостерігається у тварин з достатньо високим рівнем розвитку психіки. В повній мірі її можна спостерігати у ссавців і птахів з високим рівнем психічного розвитку.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Вроджене та набуте в розвитку поведінки.
2. Розвиток рухової активності та сенсорних здібностей зародків
3. Інстинктивні рухи. Вроджене узнавання.
4. Ранній досвід. Розвиток комунікативної активності.
5. Пізнавальні аспекти поведінки.
6. Розвиток рухливої активності та комунікації тварин.

Тестове завдання:

Контрольне тестове завдання:

1. У онтогенезі виділяють дві основні фази.... та....

- а) пренатальна фаза;
- б) личинкова фаза;
- в) ювенальна фаза ;
- г) постнатальна фаза.

2. В ході ембріогенезу, шляхом вправ, формується координація всіх функцій, що необхідні для інтенсивної діяльності новонароджених козлят у самому початку постнатального періоду. Це...

- а) ембріональне навчання;
- б) ембріональна преадаптація;
- в) ембріональні вправи;
- г) ембріональне тренування.

3. В ході ембріогенезу шляхом відбувається поступовий розвиток та удосконалення функцій шляхом накопичення «ембріонального досвіду» Це...

- а) ембріональне навчання;

- б) ембріональна преадаптація;
- в) ембріональні вправи;
- г) ембріональне тренування.

4. Кою з'ясував, чому новонароджене курча пересувається кроками поперемінно переставляючи лапки, а не стрибками, відштовхуючись одночасово обома лапами. Тому що...

- а) це наслідок спонтанної ендогенної стимуляції;
- б) це наслідок ембріонального навчання;
- в) рухи лап розвиваються не одначасово, а послідовно;
- г) це наслідок впливу середовища.

5. Кайри, насиджуючи пташенят, постійно перегортають яйця та подають голос. Навіщо?

- а) стимуляція інстинктивної поведінки пташенят;
- б) стимуляція ембріональної поведінки пташенят;
- в) стимулюючий вплив поєднання інстинктивної та ембріональної засвоєної поведінки;
- г) набута поведінки батьків.

6. На що впливає акустичне спілкування у кладці, пташенят що ще не вилупилися?

- а) стимулює розвиток пташенят;
- б) стимулює поведінку батьків;
- в) синхронізує вилуплення;
- г) ні на що не впливає.

7. .... здатне (ий) к самостійному виконанню основних життєвих функцій.

- а) ембріон;

- б) зрілонороджене дитинча;
- в) личинка;
- г) незрілонороджене дитинча.

8. ... не здатне (ий) к самостійному виконанню основних життєвих функцій, та залежать від батьківського догляду

- а) ембріон;
- б) зрілонороджене дитинча;
- в) личинка;
- г) незрілонороджене дитинча.

9. ...відносно мало схильні потерпати від впливу зовнішнього середовища.

- а) ембріон;
- б) зрілонороджене дитинча;
- в) личинка;
- г) незрілонороджене дитинча.

10. Психічно більш розвинені тварини в більшості відносяться до .....

- а) ембріон;
- б) зрілонороджене дитинча;
- в) личинка;
- г) незрілонороджене дитинча.

Рекомендовані джерела [2; 5; 7; 8].

Практичне заняття № 6. Елементарне мислення тварин

План

1. Визначення поняття «мислення тварин».
2. Основні напрямки вивчення елементарного мислення тварин.
3. Вивчення здатності тварин до узагальнення та абстрагування.
4. Здатність тварин до символізації.
5. Вивчення елементів свідомості у тварин.
6. Критерії наявності пам'яті у тварин. Види пам'яті за Бериташвілі.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

У наш час наявність у вищих тварин розуму не викликає сумніву ні в кого з учених. Інтелектуальна поведінка є вершиною психічного розвитку тварин. Разом з тим, як зазначає Л. В. Крушинський, вона є лише одним із проявів складних форм поведінки з їх уродженими й набутими аспектами. Інтелектуальна поведінка не тільки найтіснішим чином пов'язана з різними формами інстинктивної поведінки й навчання, але й сама складається з індивідуально мінливих компонентів поведінки. Вона дає найбільший пристосувальний ефект і сприяє виживанню особин та продовженню роду в разі різких змін у середовищі існування. У той же час інтелект навіть найвищих тварин перебуває, безсумнівно, на нижчому щаблі розвитку, ніж інтелект людини, тому більш коректним буде називати його елементарним мисленням, або зародками мислення.

Перш ніж говорити про елементарне мислення тварин, необхідно уточнити, як психологи визначають мислення й інтелект людини. Мислення – процес опосередкованого й узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Мислячи людина пізнає те, чого вона не може безпосередньо сприйняти й уявити, доходить до розуміння суті явищ світу, формує поняття про них і

практично оволодіває ними. Мислення виникає в процесі взаємодії людини із зовнішнім світом, воно – функція її мозку, вища форма вияву аналітико-синтетичної діяльності.

Розумова діяльність відрізняється від будь-яких форм навчання. Ця форма адаптивної поведінки може здійснюватися під час першої зустрічі індивіда з незвичною ситуацією, що виникла в середовищі його існування. У тому, що тварина відразу, без спеціального навчання, може прийняти рішення про адекватне виконання поведінкового акту, і полягає унікальна особливість розумової діяльності як пристосувального механізму до умов навколишнього середовища, що постійно змінюються.

Одна з головних умов, що дозволила здійснити експериментальне вивчення розумової діяльності тварин як передісторії людського розуму, – розробка адекватної методики дослідження й вибір відповідних критеріїв кількісної оцінки інтелекту тварин різних таксономічних груп. Необхідно було розробити тести, в основі структури яких лежали б найпростіші закони природи. Ці тести мали ґрунтуватися на рецепторних можливостях тварин для вловлювання ними законів, що зв'язують окремі елементи пропонованих завдань, та мали бути побудовані на найпростіших поняттях простору, часу й руху.

Завдання для самостійної роботи:

Теми рефератів, доповідей та презентацій:

1. Проблема інтелекту тварин.
2. Роль розумової діяльності у поведінці тварин.
3. Мислення людини та розумова діяльність тварин.

Презентація індивідуальних самостійних досліджень здобувачів (буде описана у 7 темі).

Рекомендовані джерела [1; 2; 5; 7; 8].

Практичне заняття № 7. Порівняльне вивчення психіки тварин та людини. Практичні аспекти зоопсихології та порівняльної психології

План

1. Порівняльні дослідження онтогенезу людини та тварин.
2. Порівняльні дослідження антропогенетично значимих особливостей психіки на різних еволюційних рівнях.
3. Використання зоопсихологічних знань у господарській та природозберігальній діяльності.
4. Використання зоопсихологічних знань у психокорекційній та у розвиваючій роботі з дітьми.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

На різних етапах розвитку цієї галузі психології перед нею ставилися різноманітні завдання. У зв'язку з цим автори по-різному визначають коло проблем, окреслених цією наукою. В іноземній літературі порівняльно-психологічними зазвичай називають дослідження здібностей тварин до навчання та розумової діяльності, що проводяться в лабораторній обстановці. В даний час порівняльні дослідження психіки та поведінки тварин і людини фактично перетворилися на міждисциплінарну наукову галузь.

Важливим стимулом розвитку психіки стало ускладнення самих умов життя, що вимагало зміни будови організму, появи здатності відбивати світ, краще орієнтуватися у ньому, що було можливо лише за наявності у тварин складної нервової системи та вищих рівнів психічного відображення.

Отже, першопричиною вдосконалення психіки стала сама реальність. Така загальна точка зору на походження та розвиток психіки, що поділяється матеріалістами. Згідно з думкою вчених, схильних до ідеалістичної філософії, психіка не є властивістю живої матерії і не є продуктом її розвитку. Вона, як і матерія, існує вічно. Так само як у перетворенні з часом матеріального можна

виділити нижчі та вищі форми, в еволюції ідеального (психічного) можна відзначити свої елементарні та найпростіші форми, визначити власні закони та рушійні сили розвитку.

Численні дослідження доводять, що між психічними здібностями нижчих і людиноподібних мавп немає того розриву, який відзначений рядом дослідників, і що нижчі мавпи за своєю психікою наближаються до людиноподібних точно так, як останні споріднені в цьому відношенні до людини. Нові дослідження над людиноподібними мавпами – шимпанзе – доводять, що вони вирішують складні завдання, властиві їм у їхній звичайній обстановці, і завжди справляються з легкими, але чужими завданнями. Сучасні мавпи, хоч і походять від спільного з людиною предка, пройшли також складний шлях еволюції та пристосувалися до лісового життя. Тому разом із подібними рисами у розвитку психіки людини та мавп виявляються та їх суттєві відмінності.

Рішучий крок для переходу від мавпи до людини був зроблений у зв'язку з переходом наших найдавніших предків від ходіння рачки і лазіння до прямої ходи. Новий спосіб пересування розкріпачив руки, які стали вдосконалюватися в «спритності та майстерності», причому «рука, таким чином, є не тільки органом праці, вона також його продукт».

У трудовій діяльності розвинулася членороздільна мова та суспільне життя людини, разом з якими ми вступаємо в область історії. Якщо психіка тварин обумовлена лише біологічними законами, то людська психіка є наслідком у суспільному розвитку та впливу. Людина – соціальна істота, яка створила величну цивілізацію. Людину відрізняють від усіх тварин постійне прямоходіння, відносно великий мозок, членороздільна мова, незвичайна здатність до абстракції, що народжує свідомість, систематична праця і суспільне життя.

Завдання для самостійної роботи:

Презентація індивідуальних самостійних досліджень здобувачів.

Індивідуальне самостійне завдання – це практичне спостереження за проявами психіки тварин з наступним аналізом спостережених явищ с

використанням категоріального апарату зоопсихології та порівняльної психології. Цей тип завдання відноситься до курсу взагалі. Тому оцінюється як окремий вид работ. Максимальна оцінка 10 балів.

Мета завдання – актуалізація отриманих з дисципліни знань, отримання досвіду активного наукового спостереження за реальними явищами життя (на прикладі тварин), формування системного підходу до психологічного дослідження: теоретико-методологічна розробка мети, методів та об'єктів спостереження; практичне проведення та стандартне оформлення результатів дослідження; наочна презентація результатів та публічний захист авторського бачення спостереженого явища.

Тема дослідження здобувачем вищої освіти обирається самостійно в межах тематики дисципліни з урахуванням індивідуального дослідницького інтересу.

Вимоги до практичного спостереження: Об'єктом спостереження може бути поведінка обраного виду тварин. Предметом спостереження – особливості поведінки обраної конкретної тварини. Обов'язковим є фото чи відео фіксація спостережених явищ. Бажано обирати для спостереження поведінки доступні та безпечні об'єкти: домашніх тварин (домашніх улюбленців чи сільськогосподарських тварин) чи безпечних диких тварин (птахів, їжаків, комах). У випадках з дикими, особливо небезпечними, тваринами обов'язковим є використання професійних відео матеріалів, отриманих з природознавчих сайтів чи соціальних мереж в цілях забезпечення безпеки здобувача.

Вимоги до аналітичної частини завдання: в цій частині завданням спостерігача є виокремлення окремих паттернів поведінки піддослідної тварини, аналіз особливостей цієї поведінки (визначення типу поведінки: інстинктивна, сформована чи свідомо, то б то є проявом елементів вищої мисленої діяльності; розподіл типових чи індивідуальних особливостей поведінкової діяльності тварини; спостереження чи пригадування етапів формування якогось з поведінкових паттернів та ін.) та узагальнення по дослідженому виду тварин – визначення який рівень розвитку психіки має

таксодермічна групі, до якої належить піддослідна тварина. Дуже важливим у цій частині є використання категоріального апарату дисципліни при описі спостереженого явища, то б то прояв первинних навичок використання професійного термінологічного поля.

Вимоги до презентаційної частини роботи: оформлення роботи може бути виконано у зручній для здобувача формі (презентації чи реферату, вимоги дивись вище), обов'язковим є наявність фото чи відео підтвердження спостереження та виконання роботи у фіксовані строки. Дедлайном є два тижні до заліку по дисципліні, що обумовлено необхідністю забезпечити можливість публічного захисту роботи всім здобувачам на практичному занятті чи заліку. Здобувачі, що здали роботи своєчасно чи заздалегідь можуть презентувати їх у кінці практичного заняття, що відповідає темі їх самостійного індивідуального завдання. Перед допуском до захисту викладач має отримати роботу у гугл-клас для перевірки та надання допуску до захисту для запобігання помилок та надання можливості здобувачу доопрацювання роботи при наявності зауважень.

Під час презентації здобувач повинен бути готовим не лише доповісти про свою індивідуальну самостійну дослідницьку роботу, но і відповісти на питання викладача чи інших здобувачів відносно проведеного дослідження.

Рекомендовані джерела [1; 2; 4; 7; 8].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Доценко В. В. Зоопсихологія : навч. посіб. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 240 с.
2. Кириленко В.Г. Зоопсихологія та порівняльна психологія : [Методичні рекомендації з вивчення дисципліни для студентів КНЛУ спеціальність «психологія» : методичний посібник]. К. : Вид-во , 2015. 56 с.
3. Коляденко Н. В. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2019.508 с.
4. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія [текст]: підручник. Вид. 2-ге перероб., доп. Київ :Видавництво Ліра-К, 2020. 224 с.
5. Панчук Н.П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 2019. 206 с.

Додаткова

6. Ільєнко М.М. Зоопсихологія з елементами порівняльної психології. Ліра-К.2020. 208 с.
7. Корж О.П. Етологія тварин. Суми : Університетська книга, 2016. 236 с.
8. Шевців М.В., Філоненко М.М. Зоопсихологія з основами етології. ЦУЛ.2021.242 с.

Інформаційні ресурси

9. <http://nbuv.gov.ua> Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
10. <http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/dlia-avtoriv> «Актуальні проблеми психології» Збірник наукових праць Інституту психології імені

Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

11. <https://www.apa.org/pubs/journals/amp/> «American Pschologist» This journal is a publication of [American Psychological Association](#).
12. <https://www.tandfonline.com/toc/vsoc20/current> «The Journal of Social Psychology».
13. <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/20448309> «British journal of Social Psychology».
14. <https://www.apa.org/pubs/journals/psp/> «Journal of Personality and Social Psychology».

Навчальне видання

ЗООПСИХОЛОГІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія

Практичне видання

Укладачі

Медянова Олена Володимирівна

Амплеєва Ольга Михайлівна

Кравець Юлія Олегівна

В авторській редакції

Підписано до друку 05.06.2025 р.

Формат 60x88. Обсяг 2,25 друк.арк.

Наклад 50 прим. Зам. № 4328.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Бондаренко М. О.

м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4684
від 13.02.2014 р.

Тел.: (048) 235 79 76, e-mail: info@aprel.od.ua